

Un capdavanter de l'electrologia i la radiologia mèdiques

L'obra de

CELDONI CALATAYUD COSTA

(Pedreguer 1879 - Madrid 1931)

Josep Bernabeu-Mestre

Professor de la Universitat d'Alacant

Xavier Bernabeu Sendra

Metge

La tradició sanitària de la família Calatayud

Salvador Celdoni Calatayud Costa va nàixer a Pedreguer el 29 d'octubre de 1879. Era fill del metge **Salvador Calatayud Cabrera** i de **Dorotea Costa Ribes**. La família paterna provenia de Parcent, tot i que Celdoni era ja la quarta generació que residia a Pedreguer. El seu besavi era **Francesc Calatayud**, cirurgià de professió i casat amb **Pasquala Pérez**. Dos del seus fills exerciren professions sanitàries: **Joaquim Calatayud Pérez** com a sagnador, i **Salvador Calatayud Pérez**, l'avi de Celdoni, com a cirurgià. A més, un germà de son pare, **Jaume Calatayud Cabrera**, va exercir de practicant. Tots ells van estudiar a la Universitat de València.

Amb tots aquests antecedents, al jove Celdoni no li va costar molt decidir-se per estudiar medicina, com també va fer els seu germà **Julio**. Son pare no era un metge a l'ús i ho va demostrar mitjançant la seua preparació i compromís amb el component més social de l'exercici de la medicina. Va publicar el 1879 una topografia mèdica de Pedreguer que establia allò que hui anomenaríem un diagnòstic de salut del municipi, en analitzar les condicions de vida i la seua relació amb les patologies més prevalents, a més de dedicar una anàlisi monogràfica al problema de salut pública que suposava la presència endèmica de la lepra en terres pedregueres.

Després de superar els estudis de batxillerat a l'Institut de Segon Ensenyament d'Alacant amb unes bones qualificacions (9 excel·lents, 3 notables i 2 aprovats), Celdoni Calatayud, amb l'edat de sols 15 anys, iniciava el curs 1894-1895 la carrera de metge a la Facultat de Medicina de València.

De València a Madrid, en busca de l'excel·lència

A la Universitat de València va cursar els tres primers cursos, fins que el curs 1897-1898 va demanar el trasllat a Madrid per poder continuar els estudis a la Facultat de Medicina de la Universitat Central, on finalment obtindria el títol de metge l'any 1901. No tenim constància documental dels motius que el dugueren a prendre la decisió d'aquell canvi, però molt probablement hi deguera pesar la manca d'adaptació de la Facultat de València als canvis que estaven vivint la ciència i la medicina a les acaballes del segle XIX. No seria fins les primeries del segle XX quan s'incorporarien al claustre de professors de la institució valenciana destacats regeneracionistes que feren possible el canvi a la universitat del Cap-i-Casal.

L'any 1900, quan encara era estudiant, Calatayud va viatjar a París amb motiu de l'Exposició Universal. Com li agradava recordar, aquella circumstància li va permetre assistir al Primer Congrés Internacional d'Electrologia i Radiologia Mèdiques, un dels molts esdeveniments que formava part de les activitats organitzades al voltant de l'Exposició. Va tenir l'oportunitat de conèixer de primera mà els avanços que s'estaven produint en aquesta incipient especialitat mèdica. Aquest fet va resultar determinant per a dirigir el seu futur professional envers el camp de la física mèdica i el nou però apassionant món de l'electricitat, els raigs X i la radioactivitat.

El 1901, una vegada obtingut el títol de metge, va viatjar a França, Alemanya i Àustria a fi de veure com treballaven els més prestigiosos especialistes en electrologia i radiologia, i visitar algunes de les fàbriques especialitzades en la producció de

Celdoni Calatayud Costa. Fotografia de l'arxiu familiar.

material electromèdic. L'any 1902, va obrir l'Institut d'Electricitat Mèdica a Dènia, que va traslladar dos anys després, el 1904, a la ciutat de València.

L'etapa valenciana i les primeres passes per a avançar en la constitució de l'especialitat d'electrologia i radiologia mèdiques

A València va romandre fins l'any 1915. Durant tot aquell temps, a més de donar-li anomenada i prestigi al seu Institut, va començar a publicar els primers treballs relacionats amb la tècnica electroterapèutica de la diatèrmia, en aplicar corrents d'alta freqüència en el tractament de diverses patologies. Però on més va destacar va ser en l'ús dels raigs X en el tractament dels fibromes uterins, recerques amb les quals va obtenir el doctorat l'any 1912. Ha estat considerat el primer metge espanyol que va utilitzar radi en el tractament del càncer.

Junt amb el desenvolupament exitós de les activitats professionals i el seu afany per promoure la recerca en electrologia i radiologia a l'àmbit terapèutic i difondre'n els resultats, cal destacar l'interès per fundar una societat científica i per incorporar l'ensenyament teòric i pràctic de la nova especialitat a les facultats de medicina.

Per avançar en aquests objectius, va fundar la *Revista Española de Electrología y Radiología Médicas* (1912-1919). Tot i tractar-se d'una iniciativa i un projecte personal, la publicació va contribuir de manera decisiva a la institucionalització de la nova especialitat, atès que era l'única revista de la matèria publicada en castellà.

El 1912, va ser elegit vicepresident primer de l'Institut Mèdic Valencià, una institució que va resultar clau en la renovació de la medicina valenciana en el període de la Restauració. A aquest reconeixement es va sumar el nomenament, l'octubre de 1914, com a professor auxiliar honorari d'electrologia i radiologia de la Facultat de Medicina, a proposta del claustre de professors, i l'abril de 1915, de radiòleg de l'Hospital Clínic.

També va resultar molt destacada la participació de Celdoni Calatayud en els congressos nacionals i internacionals d'electrologia i radiologia. L'any 1910 va participar, en qualitat de delegat valencià, en el V Congrés Internacional d'Electrologia i Radiologia Mèdiques de Barcelona, on va tenir l'oportunitat de contactar i relacionar-se amb les principals figures de l'especialitat. Però va ser al VII Congrés Internacional, que va tindre lloc a Lyon l'any 1914, on Calatayud, amb el català **Lluís Cirera Sausé** i el reconegut **Joaquín Decref i Ruiz**, fundador dels Instituts d'Ortopèdia i Física Terapèutica i Mecanoteràpia i professor d'electroteràpia a l'Hospital Clínic de San Carlos de Madrid, decidiren iniciar els tràmits per a constituir la Societat Espanyola d'Electrologia i Radiologia. Aquest projecte seria un dels motius que dugueren Celdoni Calatayud a abandonar València i traslladar-se a Madrid.

Tancat el cercle amb el retorn a Madrid

En una entrevista concedida el 1918 a la revista *La Esfera*, Calatayud explicava per què havia decidit deixar València i renunciar "al benestar i la clientela". No tenia cap inconvenient per a manifestar que va ser en part per afany de nom, però també deixava caure que havia estat pel seu desig de servir a la causa de l'electroradiologia i contribuir a la seua consolidació com a especialitat, el que l'havia dut a prendre tal decisió. Era des de l'escenari madrileny com millor podia afavorir, i si més no liderar, la coordinació dels esforços d'electròlegs i radiòlegs per a dignificar la seua professió i mostrar al conjunt de la societat els progressos de la disciplina i la seua utilitat dins l'àmbit de la medicina.

En arribar a Madrid va compartir amb els doctors **Piga i Ferran** l'Institut Electromèdic, fins que va crear l'any 1917 l'Institut Clínic d'Electrologia i

Radiologia del Dr. Calatayud. La posada en marxa del nou centre va coincidir amb una frenètica activitat mediàtica i de gestió política de Celdoni Calatayud, que va donar com a resultat la posada en marxa de la Reial Societat Espanyola d'Electrologia i Radiologia el febrer d'aquell mateix any.

Com assenyalava el mateix Calatayud en el discurs que va pronunciar en la sessió de constitució de la nova societat, presidida pel rei Alfons XIII, la seua creació s'havia convertit per a ell en una vertadera obsessió, perquè considerava que era la millor manera de superar el menyspreu que rebia la disciplina per part del món mèdic. Una desconsideració que es traduïa en els somriures irònics d'alguns professionals de la medicina quan l'escoltaven parlar del tractament radioteràpic del càncer, de l'ènema elèctric en un cas d'obstrucció intestinal o quan proposava substituir el raspament uterí per l'electròlisi en determinades metritis. Calia disposar d'un marc associatiu que promoguera l'estudi de les dues branques del saber mèdic que apareixen agrupades sota el paraigua de l'electricitat mèdica (l'electrologia i la radiologia), però que fóra també capaç de defensar els interessos dels professionals que les practicaven.

L'avanç en matèria d'associacionisme científic que representava la constitució de la Societat s'havia de completar amb la regulació de l'ensenyament de l'electroradiologia mèdica a totes les facultats i la creació de càtedres, tal com va reivindicar el mateix Calatayud en el discurs de la sessió de constitució de la nova institució.

Contràriament al que calia esperar, fou Joaquín Decref, com ja hem dit més amunt, un altre dels referents en el camp de l'electrologia mèdica a Espanya durant la primera meitat del segle XX, qui va ser elegit per ocupar la presidència de la societat que s'acabava de crear. Calatayud es va haver d'accontentar inicialment amb el càrrec de secretari, fins que uns mesos després va assumir la presidència de la Societat, després de la renúncia de Decref al·legant que tenia unes altres responsabilitats per atendre. Recuperava així el protagonisme que havia tingut en tot el procés de constitució i que va detallar de manera precisa en el discurs esmentat. Tot i això, el seu manament només es va prolongar fins al 1919. L'acomiadament de la presidència va coincidir, a més, amb la desaparició de la revista que havia creat l'any 1912. El personalisme que va guiar la gestió de la Societat, els conflictes generats pel fet d'intentar que la seua revista es convertira en l'òrgan oficial d'expressió, i el distanciament amb personatges com Decref, podrien explicar la desactivació que va patir la Reial Societat Espanyola

Foto de la família Calatayud Costa. Salvador i Dorotea amb els seus fills: Aurèlia, Hermínia, Enedina, Julio i Celdoni (el que du el Barret fort).

Comitiva de l'homenatge al doctor Calatayud que va tenir lloc a Pedreguer el 15 de juliol de 1928.

La premi Nobel Madame Curie en la visita que va fer en abril de 1919 a l'Institut Clínic d'Electrologia i Radiologia del Dr. Calatayud, amb motiu de la seua estada a Madrid per assistir al Primer Congrés Nacional de Medicina.

d'Electrologia i Radiologia en aquella primera etapa.

El ben cert es que l'abandó d'aquelles responsabilitats li va permetre embarcar-se plenament en el projecte d'organitzar l'abril de 1919 el Primer Congrés Nacional de Medicina. El pes de l'organització va recaure en Calatayud, en qualitat de tresorer i promotor de la iniciativa. **Florestan Aguilar Rodríguez**, l'impulsor de l'especialitat d'odontologia, el va acompanyar en qualitat de secretari del Comitè Organitzador, que estava presidit pel fisiòleg **José Gómez Ocaña**. Com va manifestar el mateix Celdoni Calatayud, la idea de llançar un congrés d'aquelles característiques calia situar-la en la necessitat de promoure la ciència nacional, a banda de l'interès que reunia una convocatòria com aquella per a avaluar l'estat de la medicina espanyola, en un moment en què encara eren molt presents les mancances que havia posat de manifest la pandèmia de grip de 1918 o "grip espanyola".

Calatayud va aprofitar la seua condició d'organitzador del Congrés per donar-li protagonisme a l'electroradiologia. Una de les seccions va estar dedicada a aquesta qüestió i ell mateix va pronunciar la ponència oficial sobre la radioactivitat en la terapèutica. A més, en aconseguir la presència al Congrés de la premi Nobel **Madame Curie**, va acaparar bona part de l'impacte mediàtic que tingué una reunió com aquella. Celdoni va fer coincidir l'estada de Curie amb el Curs de Radiologia que havia organitzat des de la Reial Societat Espanyola d'Electrologia i Radiologia, i la va nomenar presidenta d'honor.

El reconeixement a la tasca que va desenvolupar Calatayud en l'organització del Congrés i la visibilitat que va proporcionar a l'electroradiologia, facilitaren la creació d'una Càtedra d'Electrologia i Radiologia a la Facultat de Medicina de la Universitat Central.

La titularitat de la Càtedra es va resoldre el juliol de 1920 a favor de Celdoni Calatayud, qui es va convertir així en el primer catedràtic de l'especialitat

d'electrologia i radiologia. El resum dels mèrits al·legats i que va considerar la comissió encarregada de jutjar el concurs, mostra la trajectòria i el perfil de l'activitat científica que havia desenvolupat fins aleshores: 49 treballs originals (17 d'electrologia, 24 de roentgenologia i 5 de radiumteràpia) i 59 traduccions de treballs dels principals electròlegs i radiòlegs del món (18 d'electrologia, 21 de roentgenologia i 13 de radiumteràpia).

Arrel de l'obtenció de la càtedra, Celdoni Calatayud va ser objecte d'un multitudinari sopar-homenatge a l'Hotel Ritz de Madrid. A l'acte van assistir més de dos-cents comensals. El presidiren el rector de la Universitat Central i el degà de la Facultat de Medicina, professors **Carracido** i **Recassens**, i va comptar amb la presència d'algunes de les figures més destacades de l'àmbit mèdic i sanitari. Els metges-alumnes que havien seguit els seus cursos d'electrologia i radiologia mèdiques li dedicaren un reconeixement especial per a l'ocasió. També en el transcurs del sopar es varen llegir les adhesions de moltes de les persones que no pogueren assistir; i d'institucions nacionals, entre altres, les de l'Institut Mèdic Valencià i l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya, i d'estrangeres, com ara, les de les societats de radiologia mèdica d'Alemanya, França, Itàlia i Portugal. A més, s'hi va llegir el telegrama que va enviar **Pascual Miralles**, alcalde de Pedreguer, i on indicava: "en honorar-li a vosté ens envaneix a tots".

Tot i tractar-se d'un sopar-homenatge, Celdoni Calatayud no va deixar passar l'ocasió per a denunciar les mancances que mostrava l'ensenyament i la pràctica de l'electroradiologia. En el discurs d'agraïment es queixava de la parquedat de coneixements que podien adquirir els seus alumnes per no disposar dels mitjans adequats. Denunciava que el material electròradiològic de la Facultat de Medicina de Madrid era molt dolent i defectuós, i subratllava allò de dolent, que no antiquat: "un material inservible, tot i ser recent la seua adquisició i construcció".

La consolidació de Calatayud en l'àmbit acadèmic i universitari li va atorgar dimensió internacional: el viatge, o "excursió científica", com el van descriure alguns mitjans de l'època, que va fer a EUA i Cuba l'any 1927 i que va tenir una durada de tres mesos. A Nord-amèrica, va impartir diverses conferències; són especialment ressenyables, les dictades a la Universitat de Colúmbia a Nova York i el reconeixement que va rebre per part de l'Associació Mèdica Americana. L'estada a la ciutat de l'Havana s'explica per la seua participació en el Congrés Mèdic Iberoamericà, formant part

La premi Nobel Madame Curie amb el rei Alfons XIII, el doctor Calatayud i altres autoritats en la inauguració del Primer Congrés Nacional de Medicina de abril de

d'una delegació espanyola que va compartir amb **Gregorio Marañón** i Florestan Aguilar.

Com explicàvem adés, el viatge fou objecte d'una cobertura informativa ampla i va ser ressenyat en les principals capçaleres i revistes. Com a mostra del ressò que va tenir, en el trajecte de tornada en el vaixell Cristòfol Colon, es va veure obligat, a petició del passatge i de la tripulació, a impartir una conferència sobre les aplicacions mèdiques del radi.

Finalment, és obligat recordar l'homenatge que li dedicaren el 15 de juliol de 1928 al seu Pedreguer natal en el marc de les festes en honor a Sant Bonaventura, patró de la localitat. A més de nomenar-lo fill predilecte, l'Ajuntament va acordar posar el nom de Celdoni Calatayud a la plaça on estava ubicada la casa natalícia de l'homenatjat.

Per la ciència i per Espanya

Així resumia Celdoni Calatayud Costa la filosofia que havia guiat la seua activitat professional i en certa manera també el seu posicionament vital. Interessat i compromès des de ben jove amb l'electrologia i la radiologia, a través de l'anàlisi de la seua trajectòria hem pogut seguir l'accidentat procés d'institucionalització que visqueren moltes especialitats mèdiques a l'Espanya de la primera meitat del segle XX i que, com va passar amb el cas que ens ocupa, foren el resultat de la iniciativa individual o de l'acció no institucionalitzada d'un grup de professionals.

Calatayud, que va tenir el reconeixement acadèmic, científic i social, va denunciar fins l'últim moment la manca de recursos i l'absència

d'institucions docents i assistencials on dur a terme les activitats de recerca i formació que requeria una especialitat mèdica com l'electroradiologia.

La mort prematura, amb només 50 anys, el 24 de gener de 1931, va impedir molt probablement que completara la tasca encetada en aquell París de l'Exposició Internacional que li va brindar l'oportunitat de descobrir l'electroradiologia. Casat amb **Manela Costa Ferrando**, morta també prematurament sis anys abans que Celdoni, el 14 de desembre de 1925, va tenir una filla, **Àngela Calatayud Costa**, que es va casar amb **José Carasa** i va tenir dos fills, **José Antonio** i **Manolita**.

Més enllà de la faceta professional i científica, un amic de la infantesa i company d'estudis, definia Celdoni Calatayud com un músic notable, sobretot, amb la guitarra (va arribar a establir amistat amb **Francesc Tàrraga**); com un artista complex i delicat, i com un bohemí de bohèmia fina i discreta. En l'àmbit polític va destacar per les seues idees conservadores i per ser un fidel defensor de la monarquia: va formar part de la Junta Suprema del Partit Nacionalista Espanyol, que va fundar i dirigir el seu amic i company, el metge valencià **José Maria Albiñana**

Agraïments

Els autors volen agrair la col·laboració de Fernando Carasa, descendent de Salvador Celdoni Calatayud Costa, i Teresa Ballester Artigues per la informació proporcionada. Al personal dels Arxius Històrics de la Universitat Complutense de Madrid i la Universitat de València per les seues facilitats a l'hora proporcionar la documentació sol·licitada.

